

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

МАХОРИН Геннадій Леонідович

УДК 258:9 [47782]

**БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ВОЛИНІ (1793-1917):
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 07.00.01 – Історія України

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Луганськ – 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України Національного аграрного університету Кабінету Міністрів України

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Романюк Неля Йосипівна,

Державний агроекологічний університет,
доцент кафедри культури і мистецтв

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор

Панченко Петро Пантелеймонович,

Київський педагогічний інститут
імені Б.Грінченка,

професор кафедри історії та методики

кандидат історичних наук, доцент

Притуляк Павло Петрович,

Київський Національний торгово-економічний
університет,

доцент кафедри філософських і соціальних наук

Захист відбудеться „05” жовтня 2007 р. о 13 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 29.051.04 при Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля (91034, м. Луганськ, вул. Ватутіна, 1, корп. 8, ауд. 309).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (91034, м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20-а).

Автореферат розісланий „03” вересня 2007 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Довжук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми. У період розвитку ринкових відносин в економіці, який закономірно супроводжується соціальним, майновим розшаруванням населення, великого значення набуває історичний досвід благодійництва, допомоги малозабезпеченим верствам населення. Відродженню традицій державної і громадської підтримки таких категорій населення сприяє вивчення колишніх форм і методів добродійної діяльності, питань організації благодійних товариств та джерел фінансування їхньої роботи.

Саме в ХІХ столітті благодійництво набуло нової якості. Воно стало усвідомленою потребою і необхідністю допомогти тому, хто перебуває у скрутному становищі. Добродійність стала однією з головних моральних чеснот. Благодійництво пом'якшувало соціальні суперечності, гармонізувало суспільні відносини, сприяло збереженню стабільності в суспільстві. Тому дослідження та врахування історичного досвіду благодійництва буде корисним для нормалізації суспільно-політичної ситуації в Україні.

Добродійна діяльність еволюціонувала від виконання релігійної заповіді допомоги ближньому до усвідомленого громадянського обов'язку; від патронату над цією діяльністю церкви до активної ініціативи держави, а згодом - ініціативи широких верств населення. Держава підтримувала благодійні товариства, надаючи різні пільги в створенні додаткових джерел нагромадження капіталу для їх діяльності.

Російська державна влада виробила чіткі нормативно-правові засади, які регулювали добродійну діяльність. На Волинь також поширювалася дія загальноросійських законів і указів. Однак специфічні суспільно-політичні умови Волині визначали регіональну своєрідність, зокрема й у благодійництві. Вивчення і запозичення різних форм та методів благодійної допомоги в минулому, таких як громадська опіка, стипендіальні фонди, надання пільг з боку держави для добродійців тощо може бути використано і в наш час. Усе це обумовлює наукову актуальність дисертаційного дослідження.

Беручи до уваги, що розміру соціальної допомоги від держави не достатньо для повноцінного життя малозабезпечених верств населення,

важливим є історичний досвід залучення заможних осіб до справи підтримки нужденних.

В науковому сенсі актуальним є визначення місця та ролі у соціальному і суспільно-політичному розвитку українських земель у складі Російської імперії, зокрема Волинської губернії у 1793-1917 роках.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми кафедри історії України Національного аграрного університету „Соціально-економічні перетворення в українському селі (друга половина ХХ ст.: історичний аспект)”.

Об'єктом дослідження є благодійна діяльність державних структур, громадських організацій та приватних осіб, яку вони проводили у 1793 – 1917 рр. серед різних верств населення Волині.

Предметом дисертаційного дослідження є організаційні засади добродійної діяльності державних установ, громадських товариств та приватних осіб, церкви, чинників, які впливали на розвиток, еволюцію благодійництва, на формування суспільної свідомості.

Хронологічні рамки дисертації. Нижня межа пов'язана із другим поділом Речі Посполитої та переходом до складу Російської імперії у 1793 році території Правобережної України і запровадженням загальноімперського адміністративно-територіального устрою на цих землях. Верхня хронологічна межа – 1917 рік – зумовлена падінням монархії в Росії, що призвело до руйнування існуючої системи благодійної допомоги.

Територіальні межі дослідження охоплюють Волинську губернію, яка входила до складу Російської імперії і за тогочасним адміністративним поділом включала в себе 12 повітів: Володимир-Волинський, Дубнівський, Житомирський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Овруцький, Острозький, Рівненський і Старокостянтинівський.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі комплексного об'єктивного дослідження джерельної бази та аналізу історіографії розкрити форми і методи спрямування благодійної діяльності держави, громадських товариств, церковних братств Волині (1793-1917 рр.), які утворювалися у відповідь на

історичні та економічні обставини, що виникали в процесі суспільного, економічного та культурного розвитку Волині.

Для реалізації поставленої мети окреслені такі **завдання**:

- проаналізувати і систематизувати джерельну та історіографічну бази дослідження, визначивши повноту наукової розробки теми;
- охарактеризувати основні тенденції розвитку добродійної діяльності у 1793 – 1917 рр.;
- висвітлити вплив держави на активізацію благодійної діяльності;
- розкрити чинники формування ринкових відносин, зміни у соціальній структурі населення на еволюцію благодійництва як суспільного явища;
- з'ясувати роль громадськості в організації добродійних товариств та у налагодженні їх діяльності;
- висвітлити роль приватних осіб у добродійній діяльності досліджуваного періоду.

Наукова новизна дослідження насамперед полягає в тому, що вперше в історичній літературі комплексно висвітлюється історія благодійної діяльності на Волині у 1793-1917 рр.; введено у науковий обіг ряд архівних справ; розвинуто положення попередників з даної проблематики.

Практичне значення дисертаційної роботи:

1) на підставі вивчення історичного досвіду Волині з розвитку благодійництва у досліджуваній період сформульовані основні принципи, які, на нашу думку, слід враховувати при організації благодійної діяльності за сучасних умов як в цілому по Україні, так і в окремих регіонах, зокрема на Житомирщині;

2) матеріали дослідження про організаційну структуру, форми функціонування державних інституцій та громадських об'єднань, які містяться в дисертації, можуть бути використані у діяльності відповідних організацій благодійного спрямування;

3) фактичний матеріал, положення, висновки дисертації можуть бути застосовані при написанні наукових праць з історії, в загальних та спеціальних курсах з історії України, у проведенні спецсемініарів при вивченні навчального

курсу „Історія України ХІХ – початок ХХ століття”, при проведенні навчально-виховних заходів у вищих навчальних закладах, у краєзнавстві.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії України Національного аграрного університету, раді історичного факультету Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Окремі положення й аспекти дослідження були викладені на Всеукраїнських наукових конференціях: „Велика Волинь: минуле і сучасне” (Житомир, 1993, 9 – 11 вересня) „Болохівщина: земля і люди” (Житомир – Хмельницький – Стара Синява – Любар, 2000 р., 23 – 24 червня), „Знаки питання в історії України” (Ніжин, 2002 р., 14 – 15 жовтня), на внутрішньовузівських звітних наукових конференціях.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8 наукових статтях і тезах доповідей, з яких 5 – у фахових збірниках, що включені до переліку наукових видань ВАК України.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, 9 таблиць і 5 додатків. Загальний обсяг роботи становить 203 сторінки, з них 173 – основного тексту. Список використаних джерел та літератури нараховує 259 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми дослідження, конкретизуються об’єкт і предмет дисертації, окреслюються хронологічні і територіальні межі, формулюються мета та основні завдання, розкривається наукова новизна й практичне значення, містяться відомості про структуру і обсяг роботи.

Перший розділ „Джерела, історіографічний огляд та методологічні принципи дослідження” присвячений аналізу архівного і документального масиву, літературних джерел дисертації та методологічним основам дослідження.

Історіографічний огляд. Автором проаналізовані праці попередників, які розглядали ті чи інші аспекти питань, пов'язані з досліджуваною проблематикою. Усі публікації умовно поділені на декілька груп.

До першої групи віднесені дореволюційні історичні та історико-публіцистичні праці як російських, так і українських науковців, суспільно-політичних діячів. Вони, у свою чергу, за змістовною спрямованістю поділені на дві підгрупи. До першої підгрупи віднесені загальні роботи про становлення та розвиток благодійництва у Російській імперії (Максимов Е.Д. *Общественная помощь нуждающимся в историческом развитии её в России // Благотворительность в России.* – СПб., б.г. – Т. 1; Максимов Е.Д. *Общественное попечение о недостаточном трудящем населении.* – СПб., 1905; Никитин А.М. *Как организовать общество взаимопомощи.* – М., 1916; Георгиевский П.И. *Призрение бедных и благотворительность.* – СПб., 1894; Гогель С.К. *Об единении и взаимодействии частной и общественной благотворительности.* – СПб., 1908; Дерюжинский В.Ф. *Заметки об общественном призрении.* – М., 1897 тощо). Вони розкривають причини, які зумовили необхідність добродійної діяльності, характеризують еволюцію благодійництва, висвітлюють його важливе суспільне значення. Так, Є.Д.Максимов звертав увагу на вкрай незадовільне становище сільського населення, навіть вбачав процес його виродження, наводячи приклад, що кількість забракованих при наборі до війська у 1874 – 1878 рр. за 20 – 25 років зросла з 6,1% до 13, 8% відповідно. Це все було наслідком важкого податкового тягара, хвороб, голодних років унаслідок частих неврожаїв. Як одну з причин процесу виродження Є.Д.Максимов виділяв незадовільні побутові умови, антигігієну, що також призводили до підвищеної смертності населення, зазначаючи, що в Європейській Росії на 1000 мешканців помирає 33,53, в Румунії 30,04, в Німеччині 24,59, у Франції – 24,40, в Англії 19,18, а в Норвегії лише 16,9 осіб. Тому він вважав першочерговим завданням надання допомоги селянському населенню.

До другої підгрупи належать праці, присвячені певним напрямкам добродійної допомоги, здійснюваної загалом у Російській державі, а також у певних регіонах (Галант И.В. *К истории благотворительных еврейских*

учреждений на юге России. – СПб., 1903; Горовцев А. Трудовая помощь как средство призрения бедных. – СПб., 1901; Дмитриев М.Н. Дома трудолюбия. – СПб., 1900; Игнатович А.В. Попечительства о народной трезвости в 1896 г. – СПб., 1898; Клиничин Ф. Общественные работы как мера борьбы с последствиями неурожая. – СПб., 1912; Коровин А.М. Благотворительность и алкоголизм. – М., 1901; Лучинский Н.Ф. Правила патроната над тюремными выпущенниками. Нормальный устав общества патроната с относящимися к нему законоположениями, распоряжениями и разъяснениями. / Сост. Н.Ф.Лучинский.– СПб., 1912; Мозговой В. Общественная и частная благотворительность в Киевской губернии (благотворительные учреждения, богадельни и больницы). – К., 1885; Сумцов Н. К вопросу о призрении слепых и всяких нищих // Киевская старина. – 1904. – № 7 тощо). Ці праці висвітлюють різні аспекти добродійної діяльності. А.Горовцев вважав, що подання милостині принижує людину і разом з тим сприяє паразитуванню та приносить більше шкоди ніж користі. Тому він виступав за надання можливості бідній людині заробити на прожиття себе і своєї сім'ї, навчивши її якомусь ремеслу. Ф.Кліничин одним із альтернативних засобів допомоги нужденним вбачав надання громадських робіт. В.Мозговой відзначав суспільну і економічну неефективність громадських робіт, часто навіть їх збитковість. М.Скродзкий у своїй праці „Сборник сведений о знаках благотворительных обществ”. – СПб., 1913 описував вигляд різних знаків, а також правила, пов'язані з порядком нагородження, носіння знака і т.д. Такі відзнаки з боку вищої влади сприяли залучення до добродійної діяльності знатних і заможних осіб, підвищували суспільне значення благодійництва.

До другої групи належать праці істориків радянського періоду, у яких хоча благодійництво і не було предметом спеціального розгляду, однак побіжно наводилися приклади добродійності, підтримки нужденних, хворих, літніх людей (Борисенко В.И. Сельское начальное образование на Левобережной Украине 60-90-х гг. XIX в.).

В працях радянського часу панував упереджений ідеологічний підхід, тому добродійна діяльність не могла бути об'єктивно висвітлена. Це стає можливим з послабленням ідеологічних засторог, відтак у період незалежності України з'явився цілий ряд досліджень вітчизняних істориків,

в яких об'єктивно та історично справедливо характеризується благодійництво та меценатство XIX – початку XX століття. Дані праці віднесені до третьої групи. Вони поділяються на дві підгрупи. До першої підгрупи належать загальні праці з історії благодійництва в Україні (Нарадько А.В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 2003; Суровцева І.О. Меценатство в Україні другої половини XIX – початку XX ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2006; Ступак Ф.Я. Прикази громадської опіки в Україні. – К., 2002; Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадянська та приватна ініціатива в розвитку освіти в Україні (кінець XIX – початок XX століття). – Кіровоград, 1998 та ін.).

До другої підгрупи належать праці, в яких висвітлено благодійну діяльність окремих регіонів України у певній сфері, або розкрито добродійність конкретної особи чи родини (Донік О.М. Добродійна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2001; Сейко Н.А. Добродійність у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ. – Житомир, 2006; Ступак Ф.Я. Благодійні товариства Києва (друга половина XIX – поч. XX ст.). – К., 1998; Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1996 та ін.). Ф.Я.Ступак характеризує благодійництво як своєрідний суспільний феномен, відзначає його особливий вплив на якісну зміну соціальних відносин. Н.А.Сейко розкриває роль добродійності у розвитку освіти, відзначає особливу активність у цьому напрямку національних меншин, слушно зауважуючи, що і нині може бути використаний досвід заснування стипендіальних фондів, відродження суспільного патронату над навчальним закладами тощо.

Четверту групу складають праці зарубіжних істориків, які розглядають благодійництво у загальноросійському контексті або частково торкаються досліджуваної проблематики (Д'Оссонвиль. Нужда, порок и благотворительность. Перевод с французского. – СПб., 1899; Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими

масами (1831-1863). – К., 1996; Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914 рр. – К., 1998).

Отже, історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що всі дослідження умовно поділяються на чотири групи. Хоча благодійництво як визначне суспільне явище в певній мірі уже досліджене і з'явилася ціла низка регіональних досліджень даної проблематики, однак комплексної наукової роботи з історії добродійної діяльності на Волині не існує.

Основу *джерельної бази* становлять архівні та опубліковані документи.

У дисертаційній роботі приділена увага насамперед вивченню офіційних видань з досліджуваної проблеми, які опубліковані державними органами та громадськими організаціями. Державна політика щодо благодійництва відображена у законодавчих і нормативних актах відповідних органів центральної та місцевої влади та звітах добродійних товариств про її здійснення.

Відомості про здійснення акцій благодійництва містяться у матеріалах про діяльність земств та добродійних товариств за віросповіданням і національною ознакою. Про філантропічну діяльність початку ХХ століття значний масив матеріалу опубліковано у часописах „Волынские епархиальные ведомости”, „Волынские губернские ведомости”, „Жизнь Волыни”, „Волынь” у журналах „Вестник благотворительности”, „Детская помощь”.

Узагальнені статистичні дані про розвиток благодійництва містяться у спеціальних статистичних збірниках, які під відповідними назвами видавалися у досліджуваній період („Сборник сведений о благотворительности в России”, „Статистические сведения по общественному призрению в губерниях и уездах России” тощо).

Джерелознавчий характер мають матеріали періодичних видань. Вивчено статті з 30 газет та 8 журналів, що видавалися державними інституціями та відповідними громадськими об'єднаннями у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. У більш як ста публікаціях містяться конкретні факти про благодійництво серед певних соціальних верств населення (інвалідів, дітей-сиріт, людей похилого віку, нездатних займатися трудовою діяльністю).

В опублікованих матеріалах розкривається широке коло питань з досліджуваної проблеми:

- сутність, соціальне спрямування благодійництва;
- шляхи, напрями, форми та методи розширення благодійництва;
- завдання державних органів, особливо місцевих, в здійсненні певних благодійних акцій;
- статус і права громадських об'єднань в організації та здійсненні філантропічної діяльності;
- меценатство (з наведенням конкретних фактів у проведенні добродійних заходів).

У дисертації використані найбільш типові факти, дані, певні положення і рекомендації, що містяться в опублікованих матеріалах з досліджуваної проблеми.

Для всебічного розкриття теми автор залучив архівні матеріали. Насамперед вивчені матеріали відповідних фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДІА України ф. 442, 707, 719, 808), накази Сенату, циркуляри Міністерства внутрішніх справ і генерал-губернатора Південно-Західного краю, статuti громадських товариств та їх реєстр, звіти цареві про соціально-економічне та політичне становище Волинської губернії, матеріали про благодійну діяльність як товариств, так і окремих приватних осіб. В описах фонду 442 знаходиться чимала кількість документів і матеріалів, які введені нами до наукового обігу вперше. У справах фонду 707 зосереджені документи Управління Київського навчального округу, що містять дані про діяльність благодійних товариств, приватних осіб у справі підтримки найбільш вразливих учнів, студентів. У більш як 150 справах дев'яти фондів (1, 70, 80, 100, 158, 160, 183, 329, 545) зосереджено понад 500 документів.

Найбільш широко використано матеріали справ, що знаходяться у фонді 329 Державного архіву Житомирської області (Волинського губернського у справах товариств та спілок присутствіє). У справах, віднесених до цього фонду, містяться клопотання щодо відкриття та реєстрації благодійних товариств, затвердження їхніх статутів. Значний фактичний матеріал про діяльність благодійних товариств знаходиться у фонді 70 (Канцелярія

Волинського губернатора, м. Житомир, Волинської губернії); про відкриття та діяльність церковних братств, а також різних закладів при них – у справах фонду 1 (Волинська духовна консисторія). Матеріали фонду 160 (Волинський Приказ громадської опіки) відображають діяльність лікарень, богаділень, які утримувалися на кошти Приказу громадської опіки та благодійних товариств. У матеріалах фонду 80 (Приватне восьмикласне чоловіче і жіноче комерційне училище Н.Л. Ремезової) йдеться про організацію при училищі товариства допомоги найбільш бідним учням. У справах фонду 100 (Волинське місцеве управління Російського товариства Червоного Хреста) зосереджені матеріали про заснування у містах Волинської губернії общин сестер милосердя Товариства Червоного Хреста і звіти про їхню діяльність.

У даному дисертаційному дослідженні також використано матеріали чотирьох фондів Державного архіву Волинської області (ДАВО, ф. 3, 25, 263, 359). Так, у фонді 3 (Луцька міська управа) знаходимо відомості про діяльність установ – дитячих притулків, богаділень, лікарень, а також громадських об'єднань, товариств, які надавали допомогу різним категоріям нужденних осіб. Матеріали фонду 251 (Мельницьке міщанське управління Ковельського повіту) також подають цінні відомості про благодійну діяльність, взаємопідтримку населення. У дисертації використано матеріали із справ 1638 фонду (Про благодійні товариства, які діяли у 1914 році під покровительством членів царської родини і надавали допомогу пораненим та хворим).

Методологічною основою дисертації є всебічне об'єктивне дослідження, що базується на принципах науковості, історизму, системності. Застосування історичного принципу дало змогу дослідити розвиток благодійництва на Волині в означений період. Використання принципу системності дозволило проаналізувати благодійництво як цілісне соціальне явище, що характеризується єдністю і взаємозв'язком суб'єктів та об'єктів добродійної діяльності.

Соціокультурний принцип, застосований у дослідженні, дозволив охарактеризувати соціальні цілі та соціальне значення благодійництва. Використано також пов'язаний із соціокультурним аксіологічний принцип, в основі якого лежать гуманістичні, загальнолюдські цінності, котрі були спонукальним мотивом благодійництва.

Другий розділ „Історичні передумови становлення і розвитку благодійництва” висвітлює витoki і продовження традицій добродчинної діяльності на Волині, містить матеріал про законодавчу базу Російської імперії, що регулювала благодійну діяльність, характеризує роль держави в еволюції благодійництва як особливого суспільного явища.

Відзначається, що у суспільстві завжди існують певні категорії населення, які потребують матеріальної підтримки: діти-сироти, підкидьки, бідні, самотні престарілі та немічні люди і в усі часи церква, державна влада, заможні верстви населення надавали їм допомогу. Однак ця допомога не мала узгодженого, організованого характеру, тобто була, як правило, спорадичною.

Автором підкреслюється, що наприкінці XVIII – на початку XIX століття благодійна допомога набуває організованих форм. Це пояснюється тим, що вища державна влада перебирає на себе головну роль у справі організації добродійництва. Прикметно, що до справи благодійництва долучаються представники вертикалі влади від імператорської родини до губерньського і повітового рівня – як ініціатори створення або як почесні члени багатьох добродчинних організацій.

Упродовж кінця XVIII – XIX століття відбувалося вироблення правових норм, які регулювали благодійну діяльність. У „Положенні про губернії” (1775 р.) містяться статті про створення і діяльність Приказів громадської опіки. 1819 р. Олександр I видав указ, яким регулювалося надання допомоги дітям в’язнів, а також малолітнім правопорушникам. Спеціальним законодавчим актом, який визначав правила добродчинної діяльності, став „Статут про громадське призіння” (1857 р.).

Тривалий час створення благодійних товариств залежало від особистого дозволу імператора. 1862 р. було видано спеціальний імператорський указ, який полегшив створення громадських об’єднань благодійного спрямування. 1864 р. було видано положення про церковнопарафіяльні попечительства, яке активізувало добродчинну діяльність з боку церкви і релігійних громад.

На прикладі Волинської губернії прослідковується розвиток благодійності у цьому краї, відзначаються особливості, зумовлені специфікою регіону – поліетнічним складом населення, потужним польським впливом. Значна частина розділу присвячена діяльності Волинського Приказу

громадської опіки, а пізніше – Волинського земського управління та підвідомчих їм закладів.

У другій половині XIX ст. зростає кількість церковних православних братств, що було зумовлено піднесенням благодійництва як загального суспільного явища, так і намаганням самодержавства посилити вплив православної церкви у Південно-Західному краї, зокрема і на Волині.

Отже, з переходом Правобережної України, а відтак і Волинської губернії до складу Росії цей край був включений у систему суспільних та правових відносин Російської імперії, і в цих умовах відбувалося формування і спрямування доброчинної діяльності. Відзначаємо посилення участі держави в організації допомоги дітям, нужденним та хворим.

У третьому розділі „Громадські засади благодійності” аналізуються нові форми доброчинної діяльності, які утверджуються внаслідок деякої лібералізації політики царського уряду щодо створення громадських організацій. Визначаються основні тенденції у сфері благодійництва.

Якщо у першій половині XIX століття доброчинна діяльність досить активною була у великих містах, де мешкала значна кількість заможних осіб, певна частина яких позитивно сприймала ідеї просвітництва, гуманізму, то у другій половині XIX століття благодійництво знаходить дедалі більше поширення у невеликих містах. Це пояснюється процесом формування усвідомленої необхідності допомоги сиротам, нужденним, хворим у все більшій кількості людей – благодійництво поступово стає громадянським обов’язком. Разом з тим релігійний чинник, благодійність як християнський обов’язок, залишається також одним із головних спонукальних мотивів доброчинної діяльності.

У другій половині XIX – на початку XX століття відбувається певна спеціалізована спрямованість благодійництва: створюються доброчинні товариства допомоги дітям-сиротам, учням, студентам, виникають організації, які спрямовують допомогу представникам лише своєї національної приналежності, або особам чітко визначеного віросповідання. Держава не чинила особливих перешкод створенню доброчинних товариств допомоги дітям, учням, гімназістам – потрібно було лише подати на затвердження статут об’єднання і одержати дозвіл на реєстрацію.

Створення благодійних товариств за національною, релігійною ознакою ускладнювалося тим, що у їх організації та діяльності вбачалися передумови активізації національного руху. Особливо це стосується польських, чеських товариств. У Волинській губернії, яка за етнічним складом населення була дуже строкатою, національні меншини виявляли значну активність у створенні та функціонуванні добродійних товариств, але не завжди влада надавала дозвіл на їх створення. Так, для прикладу, було відмовлено в організації чеського благодійного товариства у м. Здолбунові.

Дисертант аналізує джерела фінансування благодійної діяльності добродійних організацій, відзначає значний внесок у справу підтримки соціально незахищених верств населення Волинської губернії таких осіб як Ф.Терещенко, І.М. де Шодуар, Т.Чацький, Ф.Любомирський та ін. Автор також відзначає появу різних форм залучення грошових пожертвувань громадян: товариства влаштовували різні благодійні лотереї, атракціони, вистави, концерти тощо, прибутки з продажу квитків спрямовувалися на добродійні цілі. Практикувалася сплата членами благодійних товариств пожертвувань взаємін святкових візитів. Царський уряд у певній мірі сприяв зміцненню фінансового становища добродійних організацій. Зокрема 1844 р. був уведений коробковий податок для допомоги громаді, для справ добродійності і опіки. Окрім коробкового був також свічний збір, який сплачували купці і міщани-євреї – він спрямовувався на організацію нових шкіл. Однак автор відзначає, що проблема поповнення бюджету благодійного товариства була загальною характерною рисою. Коли у перші роки своєї діяльності добродійне об'єднання мало значне надходження коштів – і у вигляді членських внесків, і пожертвувань, то в подальшому, як правило, їх притік дещо зменшувався. Це пояснюється розширенням мережі благодійних товариств. Багато заможних знатних осіб були почесними членами у кількох об'єднаннях – відбувалося своєрідне розпорошення їхніх добродійних пожертв. Разом з тим відзначається, що благодійна допомога значно активізувалася у драматичні періоди – часи посухи, голоду, масштабної пожежі, війни. У таких випадках добродійність набувала масового, загального характеру – підтримка спрямовувалася тим, хто знаходиться на межі життя і смерті – суспільство об'єднується для врятування своїх громадян.

Отже, у період формування і розвитку капіталістичних відносин, коли поглиблюється соціальна, майнова диференціація населення, активізується добродійна діяльність як засіб, хоча б часткового, подолання цієї соціальної нерівності. Однак попри розгалужену мережу благодійних товариств і об'єднань, вони все ж таки не могли охопити своєю підтримкою всіх, хто її потребував. Благодійництво, на жаль, не могло ліквідувати негативні наслідки капіталізації економічних відносин, а лише у певній мірі пом'якшувало соціальні суперечності. Разом з тим, об'єднання у добродійні товариства на національній основі з метою проведення спільної діяльності сприяло зростанню національної свідомості, формуванню почуття взаємопідтримки.

У **висновках** подаються підсумки дослідження:

Трансформація організаційної структури та функціональної спрямованості благодійництва супроводжувалася паралельною зміною поглядів громадських та державних діячів про місце і роль благодійництва у соціальному стані та рівні добробуту певних верств населення України.

Традиції благодійності протягом сторіч формувалися під впливом держави і церкви, на громадських засадах і приватній ініціативі.

Протягом другої половини XIX – початку XX століття чітко вимальовується тенденція залучення широких кіл громадськості до вирішення проблеми допомоги найменш захищеним верствам населення. Існуючі лакуни у справі підтримки нужденних поступово заповнювалися добровільними філантропічними спілками. Під тиском соціально-економічних змін у країні спостерігалось спрощення механізму відкриття благодійних товариств верховною владою, яке завершилося у 1911 році наданням губернаторам права самим затверджувати статuti добродійних об'єднань. Більшість помірковано настроєних представників освічених класів позитивно відгукнулася на ці заходи уряду, активно включившись у добродійну діяльність. Пробуджене прагнення до створення громадських організацій стало однією з найбільш дивовижних особливостей тогочасного суспільства.

Усі філантропічні об'єднання у своїй діяльності керувалися такими принципами: легальність та контроль з боку місцевої адміністрації; функціонування в рамках спеціально створених для них законів; аполітичність; використання морально-економічних форм допомоги; фінансова замкненість у колі своїх членів та інколи вихід на земства, міста та інші структури держави; намагання втілити у життя принцип самоокупності;

демократичність (безстановість членства, виборність керівних органів та їх підзвітність загальним зборам); розширення зв'язків з іншими товариствами.

Кошти благодійних товариств формувалися переважно такими шляхами: членські внески; прибутки з капіталів та майна; пожертвування; прибутки від заходів (вистав, читань, лекцій, концертів тощо); збори за підписними листами та книжками, публічні збори; карнавкові збори.

З метою оптимального структурування пропонується згрупувати благодійну допомогу наступним чином: 1) допомога дітям та підліткам; 2) допомога працездатним дорослим; 3) допомога непрацездатним дорослим; 4) допомога хворим.

Функціонування цієї структури забезпечували численні благодійні спілки. Як варіант, пропонуємо таку класифікацію благодійних товариств: 1) благодійні товариства загального типу; 2) добродійні об'єднання допомоги учням і студентам; 3) товариства взаємодопомоги; 4) добродійні громади за національною і віросповідною ознакою; 5) благодійні товариства медичного напрямку.

Діяльність благодійних товариств, як елементу соціуму, дозволяє зробити такі висновки:

- запізніле формування законодавства та системи державних органів зумовили затримку розвитку альтернативних недержавних структур;
- у процесі формування типових структур позадержавних громадських об'єднань створювався певний їх стереотип, а також утверджувалась варіативність соціального вибору особистості;
- створенням громадських об'єднань, у т.ч. й благодійних товариств, руйнувалась державна монополія на соціальну ініціативу;
- діяльність благодійних товариств є яскравим проявом громадської самодіяльності та соціальної творчості на високоморальних засадах милосердя та гуманізму.

Аналіз особливостей становлення і розвитку благодійної діяльності в умовах формування капіталістичних відносин у Волинській губернії наприкінці XVIII – на початку XX ст. дає підстави обґрунтувати деякі практичні рекомендації, що у розгорнутому вигляді сформульовані у висновках дисертації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Махорін Г.Л. Благодійницька діяльність у ХІХ – на початку ХХ століття / Література та культура Полісся. Випуск 21. – Ніжин, 2002. – С. 307-312.
2. Махорін Г.Л. Сирітський будинок і дитячі притулки Житомирщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Наукові записки. Серія Історія. Випуск 6. – Вінниця, 2003. – С. 36-40.
3. Махорін Г.Л. Діяльність Волинського приказу громадської опіки / Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України. № 2. – К., 2003. – С. 178-184.
4. Махорін Г.Л. Благодійна діяльність як суспільне явище ХІХ – початку ХХ століття / Гілея. Науковий вісник. Випуск 6. – К., 2006. – С. 59-65.
5. Махорін Г.Л. Діяльність Житомирського благодійного товариства як приклад активізації добродійності в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Історичні записки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Збірник наукових праць. Вип. 12.1. – Луганськ, 2006. – С. 38 – 42.

Матеріали наукових конференцій

1. Махорін Г.Л. Роль церковних братств у збереженні української культури / Науково-краєзнавча конференція „Велика Волинь: минуле і сучасне. – Житомир, 1991, 9 – 11 вересня.
2. Махорін Г.Л. Благодійництво як суспільний феномен / Всеукраїнська наукова конференція „Болохівщина: земля і люди”. – Житомир – Хмельницький – Стара Синява – Любар, 2000, 23 – 24 червня
3. Махорін Г.Л. Знаки питання в історії України / Всеукраїнська наукова конференція „Знаки питання в історії України”. – Ніжин, 2002, 14 – 15 жовтня

АНОТАЦІЇ

Махорін Г.Л. Благодійна діяльність на Волині (1793-1917): історичний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Луганськ, 2007.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню добродійної діяльності на Волині (1793-1917 рр.). У роботі на основі глибокого аналізу широкого кола джерел висвітлено історичні та соціально-економічні передумови розвитку благодійництва, виникнення різних напрямків, форм та засобів добродійної діяльності.

На основі аналізу та узагальнення архівних матеріалів, статистичних даних розкрито вплив політики держави на розвиток благодійництва у Волинській губернії. Відзначено, що у досліджуваний період відбувається еволюція благодійної діяльності від релігійної до державної і громадської.

Підкреслено, що розвиток капіталістичних відносин спричинив, з одного боку, пауперизацію частини населення, а з іншого боку, зумовив зростання активності добродійної допомоги цій категорії людей, створенню мережі філантропічних товариств та закладів.

Доведено, що головними суб'єктами благодійництва була соціальна еліта – нащадки козацької старшини, дворяни, польські поміщики, знатні чиновники, купці, торговці – представники різних національних меншин – євреїв, чехів, німців.

З'ясовано вплив історичних процесів, подій і явищ на еволюцію благодійництва у Волинській губернії.

Ключові слова: благодійництво, приказ громадської опіки, земське управління, статут благодійного товариства.

Махорин Г.Л. Благотворительная деятельность на Волыни (1793-1917): исторический аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, Луганск, 2007.

Диссертация посвящена комплексному исследованию благотворительной деятельности на Волыни (1793-1917 гг.). В работе на основе глубокого анализа широкого круга источников отражены исторические и социально-экономические предпосылки развития благотворительности, возникновения разных направлений, форм и средств благотворительной деятельности.

На основе анализа и обобщения архивных материалов, статистических данных раскрыто влияние политики государства на развитие благотворительности в Волынской губернии. Отмечено, что в исследуемый период происходит эволюция благотворительной деятельности от религиозной к государственной и общественной.

Подчеркнуто, что развитие капиталистических отношений повлекло, с одной стороны, пауперизацию части населения, а с другой, обусловило рост

активности благотворительной помощи этой категории людей, созданию сети филантропических обществ и заведений.

Доказано, что главными субъектами благотворительности была социальная элита – потомки казацкой старшины, дворяне, польские помещики, знатные чиновники, купцы, торговцы, а так же представители разных национальных меньшинств – евреи, чехи, немцы.

Выяснено влияние исторических процессов, событий и явлений на эволюцию благотворительности в Волынской губернии.

Прослеживается влияние идей эпохи Просвещения на изменения общественных отношений, становление и развитие новых организационных форм поддержки бедных слоев населения. В связи с этим подчеркивается ведущая роль государственной власти, общественной элиты в качественном изменении благотворительной деятельности. В месте с тем принимается во внимание сильная централизованная власть российского государства, что обусловило двойственное влияние на общественные процессы и явления, в частности благотворительность.

Просвещенные монархи – Павел I, Александр I, с одной стороны способствовали появлению благотворительных организаций, выступая инициаторами и учредителями, а с другой – ограничивали возможность инициативы общества или частных лиц. Не изменилась ситуация и во времена правления консервативного Николая I. Только с проведением либеральных реформ Александром II была предоставлена свобода общественной и частной инициативе в создании благотворительных организаций и учреждений. Сохранилась государственная поддержка. Теперь она организовывалась в форме предоставления льгот или прямой помощи.

Проанализировав большое количество архивных документов и материалов периодических изданий автор сделал вывод, что сложный процесс эволюции благотворительности в исследуемый период стал следствием общественно-политических и экономических изменений.

Развитие рыночных отношений привело к углублению расслоения населения. Обнищание части крестьянства и мещан обуславливало необходимость их материальной поддержки. Государство, не имея достаточных средств, предоставило возможность внутриобщественного регулирования социального и материального неравноправия, поддерживая и активизируя посредством законодательных норм этот процесс.

Диссертант доказывает, что наиболее благоприятные условия для развития благотворительной деятельности были в городах, которые являлись

центрами производства и торговли, где имелось значительное количество зажиточных людей, где была возможность объединения их капитала для поддержки беднейших сограждан.

Автор подчеркивает, что наибольшей активностью отличались представители еврейской национальности, которые создали множество благотворительных обществ конкретной направленности: помощи женщинам-роженницам, еврейским семьям, имеющих дочерей, погребальные общества и т.д.

Обращается внимание, что благотворительная деятельность имела особое значение в случаях резкого ухудшения материального положения части населения или отдельных лиц вследствие пожара, голода или смерти кормильца. Соответствующие общества в такие периоды активизировали свою деятельность, организовывая сбор денег при помощи пожертвований, проведения разных благотворительных лотерей, вечеров. Вместе с тем, хотя I мировая война также активизировала общественную помощь нуждающимся, однако ее продолжительное ведение истощило финансовые возможности как государства, так и большинства частных лиц, что, по сути, привело к упадку всей системы благотворительных организаций и учреждений.

Автор приходит к выводу, что благотворительность имела большое общественное значение, она способствовала гармонизации социальных отношений, в значительной мере снимала остроту социально-экономических противоречий в обществе. Вместе с тем, она не могла охватить помощью всех нуждающихся, особенно в сельской местности, где проживала большая часть населения.

Автор дает рекомендации об использовании опыта благотворительной деятельности исследуемого периода и в наше время, когда также происходит процесс расслоения общества в условиях развития рыночных отношений.

Ключевые слова: благотворительность, приказ общественного призрения, земское управление, устав благотворительного общества.

Makhorin G.L. Charities in Volyn (1793-1917): the historical aspect.- Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Historical Sciences, speciality 07.00.01 - History of Ukraine - East Ukraine National University named after Volodymyr Dahl.- Luhansk, 2007.

The thesis presents a comprehensive investigation into the charitable activities in Volyn (1793-1917). Historical and socio-economic prerequisites of charity development, rise of various lines, forms and means of charitable activities are reflected on the basis of the profound analysis of a wide range of sources.

The influence of the state policy on charity development in Volyn Province has been shown on the basis of analyzing and generalizing contemporary records and statistical data. It has been noted that during the period under investigation the evolution of charitable activities from religious to state and social ones was taking place. The paper underlines that the development of capitalist relations entailed, on the one hand, the pauperization of some segments of the population, and on the other hand it brought about the increase in charitable aid to this category of people and the establishment of the network of philanthropic societies and institutions. The author proves that the main charity subject was the social elite - descendants of Cossack seniors, noblemen, Polish landowners high-born officials, merchants, tradesmen - representatives of different national minorities such as Jews, Czechs and Germans.

The paper also elucidates the influence of historical processes, events and phenomena on the evolution of charity in Volyn Province

Key words: charity, department of public charity, zemstvo (local administration), charitable society regulations.

Підписано до друку

Формат 60x84 1/16

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman

Умов.друк арк. 0,9. Замов. № 598

Наклад 100 прим.

*Видавництво
Східноукраїнського
національного
університету імені
Володимира Даля
91034, м. Луганськ,
кв. Молодіжний, 20-а*

*Адреса видавництва: 91034, м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20-а.
Телефон 8 (0642) 41-34-12. Факс 8 (0642) 41-31-60*